DOI: https://doi.org/10.17355/rkkpt.v34i2.176

Izsák-Somogyi Katalin*

Emlék(ezet)törvények a rendszerváltozást követő Magyarországon

„A törvények tükrözik a jogalkotó értékrendjét."[1]

Memory Laws in Post-Transition Hungary

Abstract: Research on legal memory has a history of approximately two decades. Drawing on an interdisciplinary approach, it seeks to answer how law, through its distinctive normative features – such as normativity and enforceability – can shape collective memory. The issue becomes particularly complex when the legislator assumes the additional role of interpreting, or reinterpreting, history. The political, ideological, social, and economic transformations that accompanied Hungary's democratic transition also prompted a fundamental reconsideration of the nation's collective memory. This article examines this period in order to address the following questions: which symbolic figures and historical events have been incorporated into the national pantheon by the Hungarian Parliament, and how has the legislature, through the enactment of memory laws, engaged with and interpreted Hungary's past?

Keywords: memory law, democratic transition, collective memory, identity construction

1. Problémafelvetés

Emlékezetünk identitásgeneráló hatású: emlékeink, melyek pontokként, általunk elmondva már narratívaként léteznek, az emlékezetünkben összegződnek. Egyéni, teljesen saját emlékeink tárolása, előhívása és elrendezése azonban már

* A szerző jogász, a PPKE JÁK oktatója, E-mail: izsak.somogyi.katalin@gmail.com; ORCID: 0000–0001-8791–8233. A kutatás egy második, analitikus részét egy másik lapszámukban közöljük.

1 Részlet a 3. semmiségi törvény Indokolásából

a körülöttünk élő közösség által meghatározott. Mégis: ezektől leszünk 'mi'. A tanulmány az emlékezésnek, az emlékezet meghatározásának, az emlékek előhívásának akaratlagos, jog által determinált egységeit vizsgálja. Ez a mondat magával vonja azt az állítást is, hogy az emlékezésnek van nem akaratlagos formája is: ezt nevezzük Proust-jelenségnek. Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában* című kötete óta tudjuk és tapasztaljuk, hogy az emlékezés akaratlan is lehet.[2]

A jogi emlékezet azonban nem egy madeleine-sütemény által kiváltható hatásmechanizmussal operál: minden esetben célzott, hatást kiváltani akaró joganyagok összessége. Az elméleti probléma a következőkben összegezhető: hogyan lehetséges a népképviseleti elv alapján megválasztott Országgyűlés által elfogadott törvényekkel egy (szociál)pszichológiai folyamatot, a kollektív emlékezetet befolyásolni, meghatározni? Milyen következményei vannak annak, ha a jogalkotó egyben történelem(újra)értelmezői szerepben 'tetszeleg'? Az emlék(ezet)törvények vizsgálatakor koncepcionális kérdés, hogy szorosabban vett jogi vagy általánosabb kulturális entitásokként tekintünk rájuk. Előbbi esetében a textusok, a módosítási indokok, az összefüggő jogesetek lesznek relevánsak. Utóbbi esetében több megtudható az adott emlék(ezet)törvény megalkotásának hátteréből a kollektív emlékezet állapotáról, Magyarország nemzetközi színtéren betöltött viszonyairól, vagy éppen a jogalkotó által vallott értékrendszer változásairól. Meglátásom szerint nem választani kell a koncepciók között, hanem módszertanilag külön, de az összegzés tekintetében mégis együtt kell vizsgálni ezeket.

Nagyon intenzív történelemértelmezést jelent egy-egy emlék(ezet)törvény, amelyre hazánkban legintenzívebben a demokratikus fordulatot követően volt lehetőség.

2. Emlék- és emlékezettörvények: definiálási és módszertani megközelítések

A jogi emlékezet magyar terminológiája a szélesebb körű, angol nyelvű *memory law* koncepcióhoz áll közelebb, mintsem a francia *lois mémorielles* felfogáshoz.

[2] *„A tea mellé anyám egy kis madeleine-nek nevezett süteményt hozatott, amelynek kicsi, dundi formája mintha csak egy rovátkás kagylóhéjba lenne kisütve. S mindjárt, szinte gépiesen, fáradtan az egyhangú naptól s egy szomorú holnap távlatától, ajkamhoz emeltem egy kanál teát, amelybe előtte már beáztattam egy darabka süteményt. De abban a pillanatban, amikor ez a korty tea, a sütemény elázott morzsáival keverve, odaért az ínyemhez, megremegtem, mert úgy éreztem, hogy rendkívüli dolog történik bennem. Bűvös öröm áradt el rajtam, elszigetelt mindentől, és még csak az okát sem tudtam. Azonnal közömbössé tett az élet minden fordulata iránt, a sorscsapásokat hatástalanná, az élet rövidségét egyszerű káprázattá változtatta, éppúgy, mint a szerelem, s mint hogyha csak megtöltött volna valami értékes eszenciával: jobban mondva, az eszencia nem bennem volt, én voltam az."* Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában.* I. Swan, 1. Combray, Ford.: Gyergyai Albert. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1970. 53.

Tanulmányomban az *emlék(ezet)törvény* kifejezést használom a magyar jogi emlékezet elemzésénél. Az írásmóddal jelzem azt, ha és amikor olyan megállapításokat teszek, melyek mind az emlék-, mind az emlékezettörvényekre igazak.[3] A *terminus technicusok* közül az *emléktörvény* könnyebben magyarázható: a kutatásaim azt igazolják, hogy ebben a tekintetben nagyobb az egyetértés a tudományos diskurzusban. Emléktörvény alatt értek minden olyan törvényt és (még hatályban lévő) törvényerejű rendeletet, melynek célja az emlékállítás az Országgyűlés részéről. A dolgozat egyik részhipotézise szerint ebből kifolyólag a szóhasználata is pozitív, erőteljességet sugárzó kifejezésekből áll, s az alkotmányos érzelmek körül a tiszta büszkeség lesz identitásgeneráló. A magyar nyelv sajátosságának tűnik, hogy az emlékállítás egy jövőbe mutató, a kollektív identitást inkább egyfajta kinyitó jelleggel meghatározó fogalom, melynek célja, hogy a jogkövető (és a magyar törvényszövegeket ismerő …) állampolgárban tudatosítsa és mélyítse: vannak a magyar történelemnek olyan eseményei és személyei, akik méltóak az éppen aktuális törvényalkotó szerint arra, hogy emléke törvényi szinten kerüljön a magyar jogrendszerbe. Általános jellemzőjeként elmondható, hogy nem szükségszerű része a normatív tartalom, hosszú preambulummal rendelkezik, de maga a jogszabály igen rövid. *Emlékezettörvény* alatt egy ennél jóval komplexebb fogalmat értek: minden, az Országgyűlés által hozott törvény, amely az emlékezetre hatással van, azt befolyásolni igyekszik. Egy teljesen egyszerű, összetett szavakra vonatkozó nyelvtani elemzés kapcsán egy olyan alárendelt szóösszetételről beszélünk, mely jelentéssűrítő tartalommal bír. Tehát csak árnyaltabban írható le, mint a fentebbi emléktörvényi magyarázat, mivel sokkal heterogénebb jellemzőkkel bír. Emlékezettörvény alatt azt értjük, amikor egy törvény, törvényerejű rendelet, alkotmányi vagy alaptörvényi része *emlékezettörvényi aspektusból elemezhető*. Ez a fordulat azonban kissé nehézkes, a diskurzusban nehezen alkalmazható, így alkalmazását tekintve előnyösebb és rövidebb az *emlékezettörvény*. Így például a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvényt (a továbbiakban: régi Btk.) 1993-ban módosító *1993. évi XLI. törvény*, mellyel az önkényuralmi jelkép használatának tilalma hatályba lépett, emlékezettörvény volt, de maga a Btk. nem. Ugyanez igaz például a vármegye elnevezést visszaállító *Alaptörvény tizennegyedik módosításra* is, amely tartalmaz olyan normatív előírásokat, amik emlékezettörvényi aspektusból elemezhetőek – de maga az Alaptörvény nem emlékezettörvény. Visszatérve az eredeti kérdésre, hogy hogyan tudom definiálni az emlékezettörvény kifejezést: ezeknek egyértelműen van normatív tartalmuk, és kikényszeríthető jelleg is tetten érhető.[4] Ami a magyar emlék(ezet)törvények számbavétele és értelmezése során

[3] A nemzetközi tudományos diskurzusra vonatkozóan kizárólag az egyszerűség kedvéért megtartom az *emlékezettörvény* kifejezést.

[4] Kérdésessé válhat azonban, hogy mennyiben mérhető egy emlékezettörvény kikényszeríthetősége. Arra vonatkozóan tudunk statisztikai adatokat keresni és elemezni, hogy a büntetőjogi tényállásokra vonatkozóan hány cselekmény miatt indult eljárást, jutott el bírósági szakba stb.

tudományos jelleggel megállapítható, az az, hogy a létjogosultságukat adó események és/vagy személyek megítélése közel sem annyira egyöntetű és egyértelmű, mint az emléktörvényeké. Példának okáért a törvényi tényállás részét képező vörös csillag mint önkényuralmi jelkép használata 2023-ban büntetendő, míg 1989 előtt kötelező volt. A bírósági rendszer átalakítását előíró 2011. évi CLXI. törvény kapcsán megállapítható, hogy a *Kúria, járásbíróság* kifejezéseket a magyar terminológiába visszahozó jogalkotói szándék teljes ellentétben áll azzal, mely eltörölte azt. A kutatás alapját adó módszertan az időbeli (1989. október 23.) és jogszabálytípus-beli szűkítés. Ezt követően a felmerült törvények elemzése következett, majd ezt követően azok besorolása a fentebb említett kategóriákba. A tanulmány is ezt az ívet követi: alapvetően kategóriák (emléktörvények, emlékezettörvények) és alkategóriák (például emléktörvényeken belül emlékműtörvények, emlékezettörvényeken belül az alkotmányos emlékezet alkategóriája) mentén dolgozik,[5] azon belül jeleníti meg a kronológiai szükségszerűséget. Ez lehetővé teszi azt is, hogy az azonos jegyekkel rendelkező textusok elemzése során a közös motívumokra rámutathassak. A tanulmány mellékleteként sorrendben történik a jogszabályok felsorolása a még könnyebb követhetőség kedvéért.

A tanulmány alapját adó kutatás záró dátuma 2026. április 15.

3. Az emlék(ezet)törvények mint a hatalompolitika jelei – szemiotikai alapozás

Az elméleti megalapozás fontos eleme a szemiotikai megközelítés. A tanulmány részhipotézise szerint, ha az emlék(ezet)törvényeket nem pusztán jogi, hanem kulturális entitásként vizsgáljuk, akkor a hatalom jeleiként értelmezhetők. A jogbölcseleti kutatás számára nemcsak a normák, hanem a hatalom narratíváinak változásai is relevánsak. A szemiotika alaptézise szerint a jelek mindig valami helyett állnak; „nyomok", ahogy Voigt Vilmos fogalmaz,[6] utalva a 'jel' szó finnugor eredetére és jelentésére.

A vizsgálat során a törvényszövegeket a legkisebb nyelvi egységekre bontom, majd azokat összefüggéseikben építem újra, hermeneutikai körben értelmezve. A szöveguniverzum sajátos, mivel törvényekről van szó, amelyek az

De a vármegyerendszer visszaállítását elrendelő módosítás betarthatósága kvantitatíve nem mérhető.

5 Az alkategóriákra jelen tanulmány kisebb fókuszt vet abból kifolyólag, hogy valódi jelentőségét a korábbi időszakok alkategóriáival összevetve lehetne megtenni. Példának okáért: emlékérmetörvények csupán a megemlítés szintjén kerülnek a vizsgálati fókuszba, mert valódi jelentőségük a kollektív emlékezet szempontjából nem a demokratikus fordulat, hanem 1945 előtt volt.

6 Voigt Vilmos: Egy „multi-kulti"-tudomány: a szemiotika. In: Balázs Géza – Minya Károly (szerk.): *Multikulturalitás*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság, 2017. 7.

Országgyűléshez, a népképviselet legfőbb szervéhez kötődnek. A hatalom jeleinek elemzése szükségképpen interdiszciplináris: történeti, szociológiai, politikatudományi és más nézőpontok bevonását igényli, jelen esetben jogtudományi fókusz mellett. A szemiotikai módszer különböző dimenziókban (szemantikai, szintaktikai, pragmatikai stb.) vizsgálja a jeleket, melyekben közös a hatalomelméleti kiindulópont: a hatalomgyakorlók „csoportok és pártok igyekeznek megteremteni a maguk közjeleit és jelintézményeit…”[7] E jelaktusok példája a rendszerváltás utáni címermódosítás vagy az önkényuralmi rendszerekhez köthető személyek közterületi megnevezésének tilalma. Ugyanakkor az egyes jelaktusok értelmezése nem egységes; például a vörös csillag jelentése túlmutat a hatályos Btk. keretein.

Szívós Mihály szerint „[A] szemiotikai elemzés eszköztárának vannak bizonyos állandó elemei…”,[8] így a jelhordozó és jelentés elkülönítése, valamint változó elemei is. Az emlék(ezet)törvények vizsgálata során a közjelek és intézményesült jelek szintjén mozgunk. Ez a megközelítés eltér a hagyományos jogszemiotikától, ahol a kód az egyedi esetek besorolását segíti. Itt a szemiohermeneutikai tevékenység hangsúlyosabb, különösen azért, mert e törvények jelentése nem stabil: nem teljesítik azt az elvárást, hogy „[A] szabályok betartatásához megszilárdult jelentések kellenek…”.[9] Éppen e jelentésinstabilitás miatt értelmezhetők a hatalom jeleiként.

Az emlék(ezet)törvényeknél a morál is „vetélytársként” jelenik meg, hiszen vannak köztük olyanok, amelyek történelmi traumákra adott reflexív válaszok. Felmerül, hogy léteznek-e olyan erkölcsi normák, amelyek csak ilyen tapasztalatok révén kodifikálhatók, illetve hogy az erkölcs maga is értelmezhető-e általános jelként.

Végül feltehető a kérdés, hogy az emlék(ezet)törvények a nyelvpolitikai játszmák részévé válhatnak-e. Bár nem azonosak az átnevezések vagy manipulációk eszközeivel, a hatalom ágensrendszerébe illeszkednek. Balázs Géza szerint ezek technológiai, intézményi és verbális erőként jelennek meg: „A retorika megszületésétől fogva figyelmeztet a nyelv ’erő’, ’fegyver’ voltára.”[10] Így a nyelvpolitika

---

7 Szívós Mihály: A szemiotikai elemzés módszere II. A módszer alkalmazása a hatalom jeleinek, képeinek és tereinek kutatásában. In: Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit (szerk.): *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2016. 16.

8 Szívós Mihály: A szemitoikai elemzés módszere III. A multikulturális folyamatok, interkulturális és transzkulturális jelenségek jeltudományi elemzéséről. In: Balázs Géza – Minya Károly (szerk.): *Multikulturalitás*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság, 2017. 91.

9 Szívós, 2013. 394.

10 Balázs Géza: Politikai, nyelvpolitikai játszmák. A hatalom naiv nyelvpolitikája. In: Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit (szerk.): *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2016. 299–312., 300.

a hatalomgyakorlás eszköze lehet, ahol akár „a szó mágikus erejébe vetett hit fontosabb lesz az érveknél."[11]

4. A rendszerváltozás utáni időszak emléktörvényei

4.1 Tipikus emléktörvények

A tanulmány a rendszerváltozást folyamatként értelmezi, ugyanakkor 1989. október 23-át egyértelmű cezúraként jelöli meg. Az ezt követő első emléktörvény az 1990. május 8-án kihirdetett, *az 1956 októberi forradalom és szabadságharc jelentőségének törvénybe iktatásáról szóló 1990. évi XXVIII. törvény*, amely klasszikus emléktörvényi szerkezetet követ. Terjedelmes, kifejezetten történelemértelmező preambuluma részletes narratívát épít: hangsúlyozza a forradalom reményteli voltát, az áldozatvállalást, valamint az 1848/1849-es forradalommal való párhuzamot. Emellett politikai jogfolytonosságot konstruál az 1956-os követelések és a rendszerváltás utáni alkotmányos berendezkedés között (többpártrendszer, emberi jogok, nemzeti függetlenség). Ezt követően mindössze két §-nyi normaszöveg következik, melyek közül normatív tartalma lényegében a 2. §-nak van: amely október 23-át nemzeti ünneppé nyilvánítja. Időrendben a következő a*z 1956-os Emlékérem és Emléklap alapításáról szóló 1991. évi XLIII. törvény:* ez részben eltér a klasszikus modelltől, mert nem eseményt kanonizál, hanem az abban részt vevő személyeket ismeri el szimbolikus szinten. Az érdemek a „nemzet szolgálatában és a haza szabadságának védelmében" tanúsított magatartáshoz kötődnek, így a jogalkotó konkrét magatartásmintát emel normatív szintre, egyúttal integrálva azt a nemzeti emlékezeti kánonba.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása emlékének megörökítéséről szóló 1994. évi LXXXI. törvény sajátos helyet foglal el: egy olyan történeti eseményt emel törvényi rangra, amely korábban is része volt a kanonizált állami emlékezetnek.[12] A szimbolikus dátumon, 1994. december 21-én kihirdetett és aznap hatályba is léptetett törvény azon kevés entitások egyike, amely mind az 1989 előtti, mind pedig a rendszerváltozást követően is szimbolikus szintre emeltetett. A szöveg terminológiája visszafogott („korszerű jogállamiság", „nemzeti függetlenség", „fasizmussal való szembefordulás", „földreform", „újjáépítés"), az indokolás pedig szűkszavú, inkább deklaratív jellegű, nem vállalkozik mélyebb történetértelmezésre. *A Honfoglalás 1100. Évfordulójának Emléknapjáról szóló 1996. évi XXX. törvény* annyiban tér el a tipikus emléktörvényektől, hogy egyszeri emlékezést ír

[11] Hódi Sándor: *Miért hazudnak a politikusok?* Ada: Széchenyi István Stratégiakutató Társaság, 2012., hivatkozza Balázs, 2016. 310.

[12] *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása emlékének megörökítéséről szóló 1954. évi XI. törvény.*

elő: 1996. augusztus 19-ét jelöli ki emléknapként,[13] egyben munkaszüneti nappá nyilvánítva azt. Indokolása minimalista: a „magyar történelem fontos eseménye" fordulatra szorítkozik, ami azt sugallja, hogy a honfoglalás jelentősége evidens, külön részletezést nem igényel.

A Nagy Imre mártírhalált halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1996. évi LVI. törvény szövege inkább történeti narratívát konstruál, amely a forradalom absztrakt értékeit – szabadság, hazaszeretet, erkölcsi helytállás – személyhez, Nagy Imréhez köti.[14] Ezáltal a kollektív emlékezet számára az elvont értékek konkrét történelmi szereplőn keresztül válnak megragadhatóvá. Ami azért is rejthet magában némi ambivalenciát, mert a preambulum is visszautal arra, hogy létezik már egy emléktörvény, az *1990. évi XXVIII. törvény*, mely kifejezetten az 1956. októberi forradalom és szabadságharc jelentőségét igyekszik törvénybe iktatni. A jelenleg tárgyalt szöveg azonban a résztvevők áldozatisága előtt tiszteleg, mivel „a haza függetlenségéért semmilyen áldozat nem hiábavaló".

Az új évszámozás első törvénye nem véletlenül *a Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról szóló 2000. évi I. törvény.* Kettős természetű: preambuluma és 1. §-a emléktörvényi funkciót tölt be, míg további részei kifejezetten normatív szabályozást tartalmaznak. A preambulum a Szent István uralkodását, a keresztény államiság és az európaiság hármasát emeli ki mint identitásképző tényezőket, amelyek a magyar államiság fennmaradásának alapját képezik.

A tanulmány legösszetettebb értelmezési struktúrát aktivizáló textusa *az ország szabadsága visszaszerzésének jelentőségéről és a magyar szabadság napjáról szóló 2001. évi XVII. törvény*. Rendkívül hosszú preambuluma szelektív történelmi narratívát épít, kiemelve többek között a mohácsi vészt, a Pragmatica Sanctiót, 1944. március 19-ét, az 1956-os forradalmat és 1991. június 19-ét.[15] A szöveg a szabadságot „kincs" metaforával jeleníti meg, és erőteljes áldozati narratívát konstruál, amelyben a magyarság főként passzív elszenvedőként jelenik meg.[16] Milyen megfontolás alapján válogat a jogalkotó a magyar történelem szimbolikus eseményei közül? Ha az értelmezési origó szabadságunk elvesztése volna, akkor

[13] Ennek oka az volt, hogy a honfoglalás napja nem köthető egyetlen dátumhoz, ezért mesterségesen kellett kijelölni egyet, amely a legközelebb volt az államalapítás ünnepnapjához.

[14] Aktualitását a volt miniszterelnök születésének 100. évfordulója adja, mivel Nagy Imre 1896. június 7-én született.

[15] A válogatás alapja, hogy hazánk mikor nem rendelkezett szabadsággal, szuverenitással a jogalkotó szerint.

[16] Érdemes a szóhasználatra fókuszálni: „adatott meg", „sem bizonyult hosszú életűnek", „Népünk az Európától való leszakadással, a gazdasági és társadalmi zsákutcába kerüléssel és a morális értékek megrendülésével sínylette meg szuverenitása legutóbbi, közel fél évszázados hiányát." – mintha a modernkori Magyarország kizárólag az utolsó szovjet katona távoztával lett volna képes aktivitásra, de akkor is egyfajta passzív megéléssel: a szabadságunknak birtokába jutottunk, az események csak történtek velünk, alakítói nem mi voltunk.

miért nem kap benne helyet például a szigetvári vereség vagy a trianoni békediktátum? Érdemes megfigyelni, hogy nem érinti az 1918−1920 közötti időszakot, valamint azt a tényt is, hogy a német megszállásnak és a nyilas terror következményeinek könyveli el, hogy hazánk átélte a háború borzalmait és a szenvedéseket. Mintha negligálná azokat az eseményeket, mely e konstans, szabadságunkért vívott harcban nem pozitív tartalmúként jelennek meg.

Ezzel szemben *a magyar hősök emlékének megörökítéséről és a Magyar Hősök Emlékünnepéről szóló 2001. évi LXIII. törvény* kollektív hősiességet kanonizál: minden olyan személyre kiterjed, aki a haza szabadságáért életét áldozta, függetlenül a harc jellegétől vagy nemétől. Normatív eleme az emléknap kijelölése: minden évben május utolsó vasárnapja.

Az európai dimenziót *a május 9-e Európa Napjává nyilvánításáról szóló 2005. évi XXXVII. törvény* jeleníti meg, amely a magyar és az európai kollektív emlékezet összekapcsolását célozza. Indokolása utal a II. világháború lezárására, az 1950. május 9-i nyilatkozatra, valamint az európai integrációra, és rögzíti, hogy hazánk 2004-es csatlakozása indokolja az emléknap törvényi szintű deklarálását.

A lokális hősiesség törvényi elismerésének példái a *„Civitas Fortissima" − Balassagyarmat, a legbátrabb városról szóló 2005. évi XXXIX. törvény*, valamint a *„Communitas Fortissima" – Kercaszomor, a legbátrabb faluról szóló 2008. évi LXIV. törvény*. Mindkettő konkrét történeti eseményhez kapcsolódva emeli normává a bátorságot és a hazafiságot az. I. világháborút lezáró kaotikus évekből; utóbbi esetében a 604/B/2009. AB határozat is reflektál az emléktörvények alkotmányossági kérdéseire, különösen a jogalkotó történetértelmező szerepére.[17]

A *Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény* a trianoni békediktátum emlékezetét intézményesíti. A normaszöveg több rétegben épül fel: főhajtás az áldozatok előtt, a nemzeti önazonosság és önrendelkezés hangsúlyozása, valamint az államhatárok feletti összetartozás deklarálása. Az emléknap kijelölése mellett a törvény pozitív jelentéstartalmakat (összefogás, megújulás) is kapcsol a traumatikus eseményhez.

A *„Civitas Invicta" − Szigetvár, a leghősiesebb városról szóló 2011. évi CXXXVI. törvény* a 1566-os ostrom emlékezetét emeli normatív szintre, a bátorság, a hazaszeretet és az önfeláldozás értékeit hangsúlyozva, még vereség esetén is.

A hűség falvairól szóló 2014. évi CIII. törvény a trianoni narratíva lokális aspektusát jeleníti meg, a lakossági döntésen alapuló területi hovatartozás hangsúlyozásával. Az indokolás történeti kontextusba helyezi az eseményeket, miközben a hazafias magatartást állítja követendő példaként.

[17] Az alkotmányossági kérdés ott nyert relevanciát, hogy az Országgyűlés diszkrecionális jogkörében alkotott emléktörvény szövegébe ágyazottan módosíthatja-e egy település címerét és adományozhat-e számára kitüntető címet? Az Alkotmánybíróság megállapítása szerint mivel konkrét alkotmánysértés nem történt, ezért nem alkotmányellenes egyik emléktörvény címermódosító bekezdése sem.

Az 1568. évi tordai vallásügyi törvény jelentőségéről és a Vallásszabadság Napjáról szóló 2018. évi I. törvény a vallásszabadság történeti gyökereit emeli be a jogi emlékezetbe. A klasszikus szerkezet itt is megfigyelhető: hosszabb preambulum után rövid normaszöveg következik, amely január 13-át emléknappá nyilvánítja, miközben kikényszeríthetősége továbbra is kérdéses marad.

Az Aranybulla jelentőségéről és az Aranybulla Napjáról szóló 2022. évi XLVI. törvény 2022. december 1-jén lépett hatályba. A rövid, alapvetően deklaratív jellegű jogszabály nem tartalmaz érdemi normatív rendelkezéseket, jelentősége elsősorban emlékezetpolitikai és alkotmánytörténeti. Preambuluma a „történeti alkotmányunkban gyökerező önazonosságunkra" utal, kapcsolódva az Alaptörvény módosításaiban is megjelenő identitásnarratívához. A jogalkotó az Aranybullát nem csupán jogtörténeti dokumentumként, hanem a nemzeti emlékezet részét képező szimbolikus örökségként értelmezi. A törvény így a történeti folytonosság és az alkotmányos identitás megerősítésének eszközeként jelenik meg, amelyben a kollektív emlékezetet formáló büszkeségnarratíva kap hangsúlyt.

A mohácsi csata hőseinek emlékéről szóló 2025. évi CXIII. törvény teljesen tipikus szerkezetű emléktörvény.

Összességében e törvények azt mutatják, hogy az emléktörvények kettős természetűek: egyfelől szimbolikus, identitásképző narratívákat közvetítenek, másfelől – korlátozott mértékben – normatív tartalommal is bírnak. A jogalkotó történetértelmező szerepe mindvégig meghatározó, amely a kollektív emlékezet alakításának tudatos eszközeként jelenik meg: olyan eseményeket válogat és emel szimbolikus szintre, amelyhez a büszkeséget, a példamutatást, a hálát tudja kötni, mintegy a jövőbe mutatva. Szóhasználatára jellemző a pozitív töltetű kifejezések használata.

4.2 Atipikus emléktörvények

A fenti jellemzőktől eltérően az emléktörvényi listában szerepelnek a) nem a magyar történelemből vett történések is; b) alapítványrendelést meghatározó emléktörvények is. Atipikus emléktörvény született 2016-ban: a *Habsburg Ottó Alapítványról szóló 2016. évi XCIX. törvény*. Indokolása Habsburg Ottót „Magyarországért és a magyarság ügyéért kifejtett kiemelkedő teljesítménye", valamint „a magyar és az európai történelem meghatározó személyisége" alapján emeli ki. A preambulum identitásképző szerepét hangsúlyozza, ugyanakkor kérdés marad, hogy szimbolikus jelentősége inkább a Monarchia iránti nosztalgiából vagy páneurópai szerepéből fakad-e.

Hasonlóan atipikus a *Waclaw Felczak Alapítvány létrehozásáról szóló 2017. évi CLXVI. törvény*, amely normatív jelleggel a Kormányt hatalmazza fel alapítvány létrehozására. A preambulum szerint a lengyel-magyar barátság a nemzeti identitás része, amit a *független Lengyelország felállításának centenáriumáról szóló 2018. évi C. törvény* is megerősít. Ez utóbbi a közös történelemre, a geopolitikai helyzetre

és a szolidaritásra épít, és a kollektív emlékezet formálását célozza. A törvény kiemeli a történelmi kapcsolódási pontokat: az 1918-as függetlenség támogatását, a II. világháborús menekültek befogadását, az 1956-os eseményeket és a rendszerváltozást. Normatív eleme a 4. §, amely az oktatásban való megjelenítést írja elő. A 3. § a magyar–lengyel sorsközösséget hangsúlyozza, amely az indokolás szerint a V4 együttműködéshez is kapcsolódik.[18] A *Hauszmann Alapítványról és a Hauszmann Alapítvány részére történő vagyonjuttatásról szóló 2021. évi XIV. törvény* szintén atipikus: normatív eszközökkel, de emlékezeti céllal hoz létre intézményt (Hauszmann Alajos Emlékház). Az ilyen törvények közös sajátossága, hogy alapítványokon keresztül építenek emlékezeti struktúrákat, miközben felmerül a kérdés: indokolt-e az emlékezetpolitikai célok törvényi szintű megjelenítése.

4.3 Egyéb emléktörvényi alkategóriák

Az emléktörvények kategorizálásában jóval kisebb szerepet játszanak az alábbi alkategóriák, amelyek a korábbi időszakokban (jellegzetesen 1945 előtt) találhatóak meg, így utalásszerű megjelenítésük vált indokolttá. Megállapítható, hogy külön, kizárólag emlékmű építésére irányuló *emlék(mű)törvény* nem született a rendszerváltozást követően. Összehasonlítva az 1945–1989 közötti éra és a rendszerváltozást követő időszak listáját, az állapítható meg, hogy nem található a fordulatot követő évtizedekben olyan emléktörvény, mely egyértelműen megfeleltethető lenne a korábbi *érdemrend- és/vagy díjtörvényeinek*. Díjtörvényekkel találkozhatunk, de azok jóval komplexebbek emlékezetpolitikai szempontból, mint korábbi társaik, így a korábbi korszaktól eltérően nem emlék-, hanem emlékezettörvényi kategóriába sorolandóak. A rendszerváltozást követő éra egyik sajátossága, hogy nem külön emléktörvényekként, vagyis szimbolikus elemekként rendelkezik az emlékezés fizikai megtestesüléséről (*emlékérmetörvény*). Amint az fentebb olvasható volt, 1991-ben még olyan emléktörvény született,[19] mely saját jogán rendelkezett emlékérmékről; azóta azonban nem született ilyen típusú jogszabály.[20] Közkegyelem gyakorlására született, vagyis *célorientált emléktörvény* esetében azok preambulumából derült ki, hogy meghatározott közhatalom gyakorlására, nevezetesen a közkegyelem gyakorlására milyen emlékezeti okból került sor. Erre három alkalommal

[18] Magyar–Lengyel Barátság Napját már a *17/2007. (III. 14.) OGY határozat* rögzítette – március 23-ai nappal.

[19] Ez az emléktörvény *az 1956-os Emlékérem és Emléklap alapításáról szóló 1991. évi XLIII. törvény*.

[20] A *Magyar Nemzeti Bankról szóló 2011. évi CCVIII. törvény* 4. § (2) bekezdése rendelkezik arról, hogy emlékérmét és emlékbankhójegyet kiadni a Magyar Nemzeti Bank jogosult, illetve a 65. § (1) bekezdés d) pontja szerint kibocsátására a Magyar Nemzeti Bank elnöke rendeletben jogosult. Az új MNB törvény, a *2013. évi CXXXIX. törvény* sem változtat ezen a konstrukción: a 4. § (2) bekezdés és a 171. § (1) bekezdés d) pontja feleltethető meg a korábbi szabályozásnak. Az ezeket megelőző MNB-törvények nem rendelkeznek emlékérmék és emlékbankjegyek kiadásáról.

került sor. A *közkegyelem gyakorlásáról szóló 1989. évi XXXVII. törvény*t 1989. november 4-én hirdetették ki, és aznap hatályba is lépett; a Magyar Köztársaság október 23-ai kihirdetését határozta meg emlékezési alapként: ezt nevezte meg olyan jelentős szimbólumnak, mely lehetőséget ad a közkegyelem gyakorlására. Ezt követően alig fél esztendővel lépett hatályba *a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1990. évi XXXIX. törvény*, mely preambuluma szerint Nagy Imre és mártírtársainak haláláról megemlékezve és az Országgyűlés megalakulása alkalmából gyakorol amnesztiát. Ezt követően a *közkegyelem gyakorlásáról szóló 2012. évi XII. törvény*, mely az Alaptörvény hatályba lépése alkalmából ad lehetőséget erre a közhatalmi aktusra. Végezetül az emléktörvények kategóriájának utolsó változata *az ünnepnapokat meghatározó* jogszabályok. *A Magyar Tudomány Ünnepéről szóló 2003. évi XCIII. törvény* bír relevanciával, amely önmagában csak arra vonatkozólag tartalmaz előírást, hogy november 3-a magyar tudomány ünnepnapja.[21]

5. Emlékezettörvények

A demokratikus fordulatot követő három és fél évtized emlékezettörvényeit az alábbi kategóriák mentén lehet csoportosítani: alkotmányos emlékezet; punitív emlékezettörvények; a *transitional justice* emlékezettörvényei; a szakigazgatásban megjelenő emlékezettörvények sajátosságai; bekategorizálhatatlan emlékezettörvények.

5.1 Az alkotmányos emlékezet születése

5.1.1 Az Alkotmány a rendszerváltás után

A szakirodalom szerint az Alkotmány rendszerváltozás utáni időszakát befejezetlenség és ideiglenesség jellemzi. 1989–1990-ben tizennégy módosítás történt, amelyek közül jogi emlékezeti szempontból kiemelkedik *az Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvény,* amely 1990. március 12-én lépett hatályba. Ez megszüntette az 1972-es reform preambulumának ideológiai elemeit. Ezen túl azonban nem alakult ki alkotmányos emlékezeti narratíva.

5.1.2 Az Alaptörvény mint emlékezettörvény

A demokratikus átmenet ellenére hiányzott a szimbolikus szakítás az 1989 előtti alkotmánnyal, ezért új alkotmány iránti igény jelent meg. Az Alaptörvény a nemzeti identitást a közös történelemhez, kultúrához és szimbólumokhoz köti.

A hatálybalépéskori szövegben a jogi emlékezeti szempontból releváns szöveghelyek elsősorban a Nemzeti Hitvallásban találhatók, amelynek kötőereje azonban vitatott. Többes szám első személyű megszólalása („MI, A MAGYAR NEMZET

[21] Ennek törvényszövegbeli megindokolásában olvasható, hogy 1825-ben ezen a napon ajánlotta fel Széchenyi István egyévi jövedelmét a Magyar Tudós Társaság felállítására. A törvény előzményeként említendő meg *a Tudomány Napjáról szóló 55/1997. (IV. 3.) Korm. rendelet,* melyben kizárólag az ünnepnappá nyilvánítás olvasható, indokolás nem.

TAGJAI") nem egyértelműen azonosítható. A szöveg a múltat büszkeséggel, elítéléssel, szimbolikus dátumokkal és folytonossági elemekkel (történeti alkotmány, Szent Korona) értelmezi. Terminológiája politikai-filozófiai jellegű, és inkább egyfajta díszes preambulum, amint azt Fekete Balázs is megállapítja,[22] nem pedig klasszikus jogi. Az indokolás célja a kommunista Alkotmánnyal való teljes szakítás és a legitimáció keresése a 2010-es választások alapján. A szöveg kvázi jogon kívüli állapotként írja le az 1944–1990 közötti időszakot, miközben nem különíti el a diktatúrákat (Sárközy Tamás emlékezetátépítésként hivatkozik erre az motívumra)[23], és figyelmen kívül hagyja az átmeneti éveket. Az Alapvetés J) cikke rögzíti a nemzeti ünnepeket, amelyek a történelmi emlékezet minimális elemei.

A 4. módosítás (2013. március 25.) léptette hatályba az U) cikket, amely a kommunista diktatúra emlékezetét emeli be az alkotmányos kánonba. Felhatalmazása alapján született meg *a Nemzeti Emlékezet Bizottságáról szóló 2013. évi CCXLI. törvény*. Kérdéses azonban, miért csak a kommunista diktatúra állami megőrzésének emlékezete jelenik meg hangsúlyosan. Az indokolás „kiemelten fontos közérdeknek" nevezi a múlt feltárását, és előírja a releváns iratok állami tulajdonba vételét. A 7. módosítás (2018. június 28.) megerősíti a történeti alkotmány és a Szent Korona szerepét, és bevezeti a „történeti alkotmányunkban gyökerező önazonosság" fogalmát, amelyet az R) cikk védendő elemként rögzít. Ez az alkotmányos identitást a történeti alkotmányhoz köti, miközben az Alkotmányt kizárja a jogfolytonosság alapjai közül. A módosítás emellett visszanyúl a közigazgatási bíróságok történeti modelljéhez, ami illeszkedik az emlékezeti narratívába.

A 11. módosítás (2022. július 23. és 2023. január 1.) visszavezeti a „vármegye" elnevezést, indokként a történeti hagyományokat és a történeti alkotmány vívmányait jelölve meg. Az indokolás az 1949-es törést hangsúlyozza, és a változtatást a nemzeti összetartozás, a történelmi emlékezet és a szuverenitás fogalmaival kapcsolja össze. Ugyanakkor kérdéses, hogy ez a történeti visszanyúlás mennyiben szolgálja a jogrendszer működését, vagy inkább emlékezetpolitikai funkciót tölt be.

5.2. Punitív emlékezettörvények[24]

Az emlékezettörvények kutatásának egyik közös nevezője, hogy a büntető témájú emlékezettörvények zárt és elkülönült csoportot képeznek. Határai jóval egységesebbek, mint a többi emlékezettörvényé. A tanulmány alpontja arra próbál választ találni, hogy a rendszerváltozást követően az egyes önkényuralmi jelképekre és

[22] Fekete Balázs: *Európai alkotmánypreambulum. Összehasonlító és elméleti perspektívák*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2019. 105.

[23] Sárközy Tamás: *Kétharmados túlkormányzás – avagy gólerős csatár a mély talajú pályán*. Budapest: Park Könyvkiadó, 2014. 166.

[24] Jelen alpont alapját adó tanulmány első megjelenése: Izsák-Somogyi Katalin: Emlékezettörvények a rendszerváltozást követő Magyarországon. In: Erdős Csaba (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2021*. Budapest:Gondolat Kiadó, 2021. 13−29.

használatukra vonatkozó szabályozás milyen – kosellecki értelemben vett – elvárási horizontban értelmezhető.[25] Végre lehetővé vált a rendszerváltozást megelőző időszak önkényuralmi rendszereinek artikulálása: annak kimondására, hogy ezek diktatúrák voltak, illetve annak kimondására, hogy ez nyomot hagyott a történeti emlékezetben. E tekintetben az alábbi táblázattal szeretném szemléltetni, hogy a büntetőkódexek miként válhattak emlékezettörvénnyé a rendszerváltozást követően. Fókuszom továbbra is a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúrákra való emlékezésen lesz.

	1978. évi IV. törvény	*2012. évi C. törvény*
Önkényuralmi jelképek használata	A kódexbe az 1993. évi XLV. törvény iktatja be – hatályba lépés: 1993. május 21.	A kódex hatályba lépéskori (2013. július 1.) szövege is tartalmazza.
A holokauszt nyilvános tagadása	A kódexbe a 2010. évi XXXVI. törvény iktatja be, hatályba lépése: 2010. április 10.	
Nemzetiszocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása	A kódexbe a 2010. évi LVI. törvény iktatja be, hatályba lépése: 2010. július 23.	A kódex már a hatályba lépéskor is tartalmazza; a módosításokat lásd alább.

A táblázat elemzése a büntetőjogi szabályozás történeti emlékezetre gyakorolt hatását vizsgálja, különös tekintettel arra, hogy a módosítások miként szolgálták az emlékezet „megregulázását". A *régi Btk. 1993. évi XLV. törvénnyel történő módosítása* kettős indokra épült: egyrészt a társadalmi érzékenység védelmére, másrészt Magyarország nemzetközi megítélésére. A preambulum már kifejezetten emlékezetpolitikai dimenziót hordoz, amikor a 20. századi diktatúrákw jelképeinek használatát „fájó sebeket feltépő" cselekményként írja le.[26]

A *2010. évi XXVII. törvény* (hatálybalépés: 2010. április 10.) a 269/C. § beiktatásával a holokaussztagadást kriminalizálta, elsősorban nemzetközi kötelezettségek – különösen az EU kerethatározata – alapján. Ezzel szemben a *2010. évi LVI. törvény* már kifejezetten a hazai emlékezetpolitikai logikát követi, hivatkozva az Alkotmánybíróság 14/2000. (V. 12.) AB határozatára, amely kimondta, hogy a 20. századi diktatúrák között nem tehető különbség. Ezt az álláspontot korábbi

[25] Smuk Péter: Az önkényuralmi rendszerek jelképei és a használatukat tiltó jogi szankciók rendszere. *In Medias Res*, 2019/2. 230–252.

[26] Habár a tanulmány célzottan jogalkotói oldalról mutatja be a jogi emlékezet témakörét, jelen kérdésben nem hagyhatóak figyelmen kívül azok a jogesetek, amelyek az EJEB elé kerültek a véleménynyilvánítás szabadsága és az áldozatfókuszú büntetőjogi szabályozás kollíziója. Ezek közül a legjelentősebbek: Vajnai-ügy (No. 33629/06.), Rekvényi-ügy (No. 25390/04.), Fratanolo-ügy (No. 29459/10.).

döntések is megerősítették, így *a 28/1991. (VI. 3.) AB határozat* és a *60/1994. (XII. 24.) AB határozat.*

Az új Btk. tovább erősítette ezt a szemléletet: egyrészt szigorította az önkényuralmi jelképek használatának szankcióit, másrészt kiterjesztette a büntethetőséget az „igazolni törekszik" magatartásra is, hangsúlyozva, hogy nemcsak a tagadás, hanem az igazolás is veszélyes. A szabályozás mögött az a felismerés áll, hogy a 20. századi traumák szimbólumai társadalmi félelmet keltenek, és ezek tagadása erkölcsileg elfogadhatatlan; a büntetőjog így a kollektív emlékezet fenntartásának eszközévé válik.

Ezt a narratívát erősíti *az emberiesség elleni bűncselekmények büntetendőségéről és elévülésének kizárásáról, valamint a kommunista diktatúrában elkövetett egyes bűncselekmények üldözéséről szóló 2011. évi CCX. törvény* is. Bár elsőre nemzetközi büntetőjogi tárgyúnak tűnik, valójában a 2010 utáni emlékezetpolitikai irányba illeszkedik. A törvény részletesen definiálja a „kommunista bűncselekmény" fogalmát, és meghatározza a kommunista diktatúra időszakát (1949. augusztus 20. – 1990. május 1.). Emellett implicit módon azt is sugallja, hogy a múlttal való érdemi szembenézés csak később, a 2011. december 31-éig terjedő folyamatban vált teljessé.

Összességében a vizsgált jogszabályok és az *Alkotmánybíróság határozatai* azt mutatják, hogy a büntetőjog nemcsak normakövetést kényszerít ki, hanem aktívan formálja a kollektív emlékezetet is: kijelöli, mely múltértelmezések elfogadhatók, és melyek szankcionálandók.

5.3. Az átmenet igazságszolgáltatása[27]

5.3.1. Semmisségi törvények

Az *1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény* az ún. első semmisségi törvény. A preambulum a „kegyeletteli emlékezést" nevezi meg indokként, és az 1956. október 23. és 1963. április 4.[28] közötti politikai elítélések semmisségét mondja ki. Az indokolás szerint nem kegyelmi aktusról, hanem annak deklarálásáról van szó, hogy az elítéléseknek eleve nem volt jogalapjuk.

Az *1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1990. évi XXVI. törvény* már *ex lege* nyilvánította semmissé a koncepciós

[27] Az összefüggések jogi emlékezet-szempontú megértéséhez lásd részletesebben: Varga Csaba: *Transition? To rule of law?: Constitutionalism and transitional justice challenged in Central & Eastern Europe*. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület, 2008.; Teitel, Ruti G.: *Transitional justice*. Oxford: Oxford University Press, 2000.; Sadurski, Wojciech: *Decommunisation, lustration and constitutional continuity: dilemmas of transitionl justice in Central Europe*. Florence: European University Institute, 2003.

[28] E dátum létjogosultságát a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1963. évi 4. törvényerejű rendelet jelenti.

eljárásokat, felismerve az egyedi felülvizsgálat gyakorlati lehetetlenségét. A jogalkotó a sztálinista államhatalom felelősségére utalva kollektív önreflexiót gyakorolt, miközben a törvény a hatalmi ágak elválasztásának klasszikus elvével is feszültségbe került. A jogszabály ex tunc hatállyal nyilvánította semmissé az ítéleteket.

Az *1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1992. évi XI. törvény* tovább bővítette az érintett időszakot és tényállási kört. A preambulum szerint az akkori ítélkezési gyakorlat sértette az Alkotmány alapelveit és az emberi jogok általános normáit. A törvény politikai, erkölcsi és jogi elégtételt kívánt nyújtani.

Az *1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvény* eltérő logikát követett: nem anyagi jogi, hanem eljárásjogi alapon semmisítette meg a rögtönbíráskodásban, gyorsított eljárásban és népbírósági tanácsok előtt született ítéleteket, hangsúlyozva az elfogulatlan igazságszolgáltatás hiányát.

5.3.2. Kárpótlási törvények[29]

A *tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény* a rendszerváltozás egyik legfontosabb *transitional justice* jogszabálya volt. A preambulum objektív, értéksemleges nyelvezetet alkalmazott: „az utóbbi öt évtized során" különböző állami intézkedések sértették a magántulajdont. A törvény mellékletei konkrét jogszabályokat soroltak fel, amelyek a sérelmek alapjául szolgáltak, egyaránt reflektálva a holokauszt és a kommunista diktatúra történelmi traumáira.

A *tulajdonviszonyok rendezése érdekében az állam által az állampolgárok tulajdonában az 1939. május 1-től 1949. június 8-ig terjedő időben alkotott jogszabályok alkalmazásával igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1992. évi XXIV. törvény* az előző szabályozást egészítette ki. Emlékezetpolitikai szempontból itt is az objektív, érzelemmentes történeti reflexió dominált.

Az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról szóló 1992. évi XXXII. törvény már az emberi sérelmekre helyezte a hangsúlyt. A preambulum Magyarország utolsó fél évszázadát az áldozattá válás történeti korszakaként értelmezte, politikai rendszerektől függetlenül. A törvény az 1939. március 11.[30] és 1989. október 23. közötti üldöztetésekre terjedt ki. Az 1997.

[29] Ld. továbbá: Szűcs P. Julianna: *A rosszközérzet stílusa*. Szombathely: Savaria University Press, 1994.; Kahler Frigyes: *Az anyagi kárpótlás és a rendszerváltás, avagy társadalmi várakozás és valóság a vagyoni kárpótlás területén*: forrásgyűjteménnyel. Lakitelek: RETÖRKI könyvek, 2017.

[30] „1939. március 11., a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk kihirdetésének napja. Ez a törvény még nem tartalmazott kifejezetten faji megkülönböztetést hordozó rendelkezéseket – a második zsidótörvény ekkor még előkészületi szakaszában tartott –, mégis egyes

évi XXIX. törvény módosítása (hatályba lépett a 2/A. § és a 2/B. §) külön kárpótlási jogcímmé tette a deportálást és a szovjet kényszermunkára hurcolást. Ezek a sérelmek ugyanis olyan kárpótlási jogcímek, melyek kiemelkednek az élettől való megfosztástól.

5.3.3. Bekategorizálhatatlan *transitional justice* törvények

A *magyar állampolgárságtól megfosztó határozatok hatályának megszűnéséről szóló 1990. évi XXVII. törvény* nem tartalmazott közvetlen emlékezetpolitikai deklarációt, azonban a „felülvizsgálat" fogalmán keresztül mégis a rendszerváltás önreflexív jogalkotásának részévé vált. A törvény törvényi úton semmisítette meg a korábbi jogfosztó döntéseket. Az 1990. évi XXXII. törvény kiterjesztette a jogosultságot az elhunyt személyek hozzátartozóira is.

Az *elmúlt rendszerhez kötődő egyes társadalmi szervezetek vagyonelszámoltatásáról szóló 1990. évi LXXIII. törvény* preambuluma a „szabad választásokat megelőző korszak" fordulattal írta le az 1949 és 1990 közötti időszakot. A jogszabály taxatíve felsorolta[31] azokat a szervezeteket, amelyeket az új demokratikus jogállam az előző rendszerhez kötődőnek tekintett. Az elmúlt rendszerhez kötődő egyes társadalmi szervezetek vagyonelszámoltatásával összefüggő intézkedésekről szóló 1993. évi IV. törvény ugyanezt a narratívát vitte tovább, továbbra is az „elmúlt rendszer" terminológiáját alkalmazva.

5.4. Díjakra és kitüntetésekre vonatkozó emlékezettörvények

A díjakra vonatkozó szabályozás emlékezetpolitikai vizsgálata során rögzíthető, hogy a rendszerváltozás előtti kitüntetési normákkal szemben az 1990 utáni jogalkotás már nem klasszikus emlékállítási céllal operál, így e jogszabályok szoros értelemben nem emlékezettörvények. Ugyanakkor a kitüntetési rendszer átalakítása a kollektív emlékezet szimbolikus újraszervezésének egyik meghatározó terepévé vált.

A folyamat kiindulópontja a *Kossuth-díjról és a Széchenyi-díjról szóló 1990. évi XII. törvény*, amely a rendszerváltozás normatív átmenetének részeként a korábbi kitüntetési rezsim teljes leváltását valósította meg. A jogszabály hatályon kívül helyezte a *Magyar Népköztársaság Állami Díja, a Kossuth-díj, a Magyar Népköztársaság Kiváló Művésze és a Magyar Népköztársaság Érdemes Művésze kitüntető címek adományozásáról szóló 1963. évi 36. törvényerejű rendeletet,*

cikkelyei törvényes alapot szolgáltattak a kötelező munkaszolgálat bevezetéséhez. A törvény 230. cikkelye teremtette meg a munkaszolgálat alapját, erre hivatkozással a Minisztertanács 5070/1939. M. E. számú rendelete tartalmazta munkaszolgálat általános elveit és megszervezésének részleteit." – olvasható az Indokolásban.

[31] Magyar Szocialista Párt (mint a Magyar Szocialista Munkáspárt jogutódja), a Demokratikus Ifjúsági Szövetség és tagszervezetei (mint a Kommunista Ifjúsági Szövetség és az Úttörőszövetség jogutódjai), a Társadalmi Egyesülések Szövetsége (mint a Hazafias Népfront jogutódja), az Országos Béketanács, a Magyar Szovjet Baráti Társaság, a Magyar Nők Országos Szövetsége, a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége és a Magyar Honvédelmi Szövetség.

amely a szocialista értékrend szerinti, gyakran kollektív és politikailag kondicionált díjazási logikát rögzítette. Az új szabályozás a kitüntetések értelmezési horizontját áthelyezte a politikai-ideológiai meghatározottságról a szimbolikus nemzeti teljesítményelismerés irányába, miközben a Széchenyi-díj bevezetése a reformkori politikai hagyomány újraaktiválásaként is értelmezhető. A *2000. évi XI. törvénynyel* történő módosítása a rendszer esztétikai és reprezentációs újrarendezését is végrehajtotta: indokolása szerint a korábbi formavilág „egy letűnt és történelmileg meghaladott korszak ízlésvilágát" idézte, amely nem felelt meg a demokratikus legitimáció új szimbolikus rendjének.

A kollektív emlékezet intézményesítésének másik korai terepe a *Magyar Köztársaság állami ünnepeiről szóló 1991. évi VIII. törvény*, amely az állami ünnepeket egységes szimbolikus rendszerbe rendezte. A március 15., augusztus 20. és október 23. kijelölése a nemzeti identitás három alapnarratíváját rögzítette. A jogalkotó ezzel egyidejűleg hatályon kívül helyezte az államszocialista ünnepi rendet megalapozó *1950. évi 1., 10. és 37. törvényerejű rendeleteket*,[32] a korábbi emlékezeti struktúra teljes leváltásával. A szabályozás célja az ünnepek egységes emlékezeti kánonná szervezése volt, amelyet később az *2011. évi CCI. törvény* rendszerszinten újrastrukturált.

A *Magyar Köztársaság kitüntetéseiről szóló 1991. évi XXXI. törvény* már átmeneti jellegű emlékezetpolitikai konstrukcióként értelmezhető. Bár nem klasszikus emléktörvény, a kitüntetési rendszer működésmódja révén közvetetten mégis a kollektív emlékezet szerkezetére hat. Az indokolás a 1948 utáni kitüntetési rendszer strukturális torzulásait emeli ki, különösen a politikai szempontok dominanciáját, a tömeges adományozást és a kollektív díjazások elterjedését, amelyek az egyéni teljesítményalapú emlékezeti kánont gyengítették.

A rendszer fokozatos korrekcióját a *1996. évi LI. törvény* indította el, amely új kitüntetési formák létrehozását tette lehetővé. A *2000. évi XI. törvény* e folyamatot tovább mélyítette a Magyar Corvin-lánc, -koszorú és -díszjelvény visszavezetésével, amely explicit módon kapcsolódott a Horthy-korszakban 1930-ban alapított díjhoz. Ez a gesztus a történeti kontinuitás újrafelépítésének emlékezetpolitikai aktusaként értelmezhető.

A kitüntetési rendszer átalakulásának késői szakaszában a *2002. évi XXX. törvény* a Nagy Imre Érdemrend létrehozásával a rendszerváltozás emlékezetét már kanonizált formában rögzítette, ugyanakkor szigorú, évi öt főben maximált adományozási rendet vezetett be. A végső egységesítés a *2011. évi CCII. törvény* révén valósult meg, amely új állami kitüntetési struktúrát hozott létre (Magyar Szent

[32] Ezek az alábbiak: *az augusztus 20. napjának a Népköztársaság ünnepévé nyilvánításáról szóló 1950. évi 1. törvényerejű rendelet, az április 4-ének, Magyarország felszabadulása napjának nemzeti ünneppé nyilvánításáról szóló 1950. évi 10. törvényerejű rendelet, valamint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának állami ünneppé nyilvánításáról szóló 1950. évi 37. törvényerejű rendelet*

István Rend, Magyar Corvin-lánc, Magyar Becsület Rend, Magyar Érdemrend, Magyar Érdemkereszt), egyúttal a korábbi rendszerek lezárásával.

Összességében e jogszabályok azt mutatják, hogy a díjak és kitüntetések rendszere a rendszerváltozást követően fokozatosan az állami emlékezetpolitika strukturális eszközévé vált, amelyben a történeti narratívák, a szimbolikus legitimáció és az intézményes identitásképzés egymást kölcsönösen alakító módon kapcsolódtak össze.

5.5 Kategorizálhatatlan emlékezettörvények

Az emlékezettörvények negyedik csoportja egy igen heterogén együttes – mégis: számszakilag a legnagyobb alkategória. A rendszerváltozás utáni időszak egyik első, emlékezettörvényi szempontból értelmezhető jogszabálya *a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény*. Esetében az emlékezetből következik a jog: a preambulum a „történelmi együttélés" tényéből vezeti le a jogvédelem szükségességét. A jogszabály a kisebbségi létből fakadó hátrányok csökkentését, valamint a demokratikus intézményrendszer fejlesztését célozza, és azt is jelzi, hogy a rendszerváltozás után vált lehetővé a kisebbségek tényleges elismerése.

A történeti kutatás jogi védelmét erősíti *a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény*, amely a maradandó értékű iratok megőrzését és kutathatóságát biztosítja. Bár indokolása nyugat-európai mintákra hivatkozik, jelentősége abban áll, hogy a rendszerváltozást követően lehetővé teszi a múlt feltárását, még akkor is, ha ez szenzitív következményekkel járhat a korábbi rendszer szereplőire nézve. A történelem megismerése azonban e kockázatok ellenére elsődleges értékként jelenik meg.

Az emlékezetpolitikai szabályozás más területeken is megjelenik*: a sportról szóló 2000. évi CXLV. törvény* 84. § (1) bekezdés d) pontja kizárja a sportrendezvényekről azokat, akik gyűlöletkeltő feliratot vagy jogszabály által tiltott önkényuralmi jelképet visznek be. Az „egyébként jogszabály" fordulat egyértelműen a hatályos Btk.-ra utal, így a büntetőjogi tilalom társadalmi térben is érvényesül.

Szimbolikus jelentőségű *a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény*, amelynek normaszövege ugyan nem tartalmaz kifejezett utalást a kollektív emlékezetre, ám a trianoni narratíva implicit módon ismét tetten érhető: a törvény a határon túli magyarok támogatásával a nemzet államhatárokon átívelő egységét erősíti, és nemzetközi hatásokkal is bír.

A múlttal való szembenézés jogi kereteit teremti meg *az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény*, amely 2003. január 22-én lépett hatályba.[33] A szabályozás az információs önrendelkezési jogra, az áldozatok

[33] E jogszabály 'előszobája' *az egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről szóló 1994. évi XXIII. törvény*. Ez a kollektív emlékezetre vonatkozó hatást, jogkövetkezményt kívánt ennek megalkotásával elérni a jogalkotó, hanem kizárólag – amint a preambulumban is

információs kárpótlására[34] és a közérdekű adatok megismerésére épül, miközben csak visszafogottan jelenik meg benne a „morális kötelesség" kifejezés. Ugyanakkor kijelöli a titkosszolgálati múlt határait (1944. december 21. és 1990. február 14.), ami ismételten a jogalkotó történelemértelmező szerepére utal.[35] A jogszabályt módosította *az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2017. évi XCIV. törvény*, pontosítva a kutatható iratok körét.

Az emlékezettörvények szempontjából fontos deregulációs lépések történtek *az egyes törvények és törvényerejű rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 2003. évi VIII. törvény, valamint az egyes jogszabályok és jogszabályi rendelkezések hatályon kívül helyezéséről szóló 2007. évi LXXXII. törvény* révén. Ezek nem a kollektív emlékezetet törlik, hanem a deklaratív, szabályozási tartalom nélküli normák jogtechnikai megszüntetését szolgálják. Az indokolás szerint ez nem azonos a tartalommal való el nem köteleződéssel, csupán azt fejezi ki, hogy a jogszabályok elsődleges feladata az életviszonyok szabályozása, miközben az emlékezeti jelentés fennmaradhat.

A *magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény* a 2010 utáni jogalkotás egyik korai példája, amely ugyan nem tartalmaz kifejezett emlékezeti narratívát, mégis közvetetten illeszkedik a nemzeti identitás újrafogalmazásának folyamatába. A jogszabály 2010. június 1-jén került kihirdetésre, és 2010. augusztus 20-ai hatállyal vezette be az egyszerűsített honosítás intézményét, lehetővé téve a határon túli magyarok számára a kettős állampolgárság megszerzését. A tudományos diskurzus ezt jellemzően a 2004. december 5-i népszavazás politikai következményeként értelmezi, amely a nemzetpolitikai fordulat egyik előzményeként értékelhető. E módosítás emlékezetpolitikai jelentősége abban ragadható meg, hogy implicit módon a magyar nemzet határokon átívelő egységének narratíváját erősíti, amely a trianoni mesternarratíva értelmezési keretében is elhelyezhető. Az egyszerűsített honosítás nem kötelező jogi lehetőség, ugyanakkor a politikai közösség kiterjesztésének eszközeként működik, és később összekapcsolódik a választójogi szabályozással. Az Alkotmánybíróság

olvasható – a „demokratikus államélet tisztaságát" szeretné biztosítani. S habár ekkor a vizsgálat során időben egészen a Nyilaskeresztes Párt tagságáig kellett visszavezetni a kutatást, kimondott célja nem a felfedés, a múlttal való szembenézés volt. Így a disszertáció törzsjogszabályai közé nem került be, de a teljesség igénye miatt utalásszerűen mindenképpen foglalkozni kell létével.

[34] Ld. részletesebben például: Ráth Olivér – Varga Ádám: Gondolatok az információs kárpótlás aktuális kérdéseiről. *Pázmány Law Working Papers*, vol. 8. (2015) 1−16. https://plwp.eu/docs/wp/2015/2015–08_Rath-Varga.pdf (Utolsó letöltés: 2026. június 2.)

[35] https://www.abtl.hu/iratok/alt_tajekoztato (Utolsó letöltés: 2026. június 2.); ld. továbbá: 15/1991. (IV. 13.) AB határozat; 60/1994. (XII. 24.) AB határozat; 30/1992. (V. 26.) AB határozat az információs önrendelkezési jogról

2010. november 12-én hozott döntésében elutasította az alkotmányossági kifogásokat, kimondva, hogy a szabályozás nem sérti a népszuverenitás elvét.[36]

A folyamat teljessé válása a *2011. évi CCIII. törvényhez* köthető, amely a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező választópolgárok számára a pártlistára történő szavazást biztosította. E két szabályozás együtt értelmezve a politikai közösség újradefiniálását eredményezi, amelyben a „nemzettárs" fogalma nyelvi és jogi értelemben is a határokon túlnyúló nemzetegység narratíváját erősíti.

A *bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény (Bszi.)* az Alaptörvényhez kapcsolódó intézményi átalakítás részeként a történeti jogintézmények részleges rehabilitációját valósítja meg. A Kúria elnevezésének visszaállítása, valamint a járásbírósági és törvényszéki struktúra megerősítése egy olyan emlékezeti ívet rajzol ki, amely a történeti állami igazságszolgáltatási modellekhez való visszanyúlást jelzi.[37]

A *nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény* ezzel szemben nem múltreprezentációs céllal született, hanem a kollektív együttélés normatív elismerésével él. A preambulum szerint a nemzetiségek „a magyar politikai közösség részei, államalkotó tényezők", amely formula a nemzeti emlékezet plurális szerkezetének jogi deklarációjaként értelmezhető. A jogszabály sajátossága, hogy nem formálja az emlékezetet, hanem abból vezeti le legitimációját.

A *Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény*, valamint *a járások kialakításáról szóló 2012. évi XCIII. törvény* szintén nem tartalmaz explicit emlékezeti rendelkezéseket, azonban a közigazgatási elnevezések történeti visszaállítása révén közvetetten hozzájárul a történeti kontinuitás narratívájához. A vármegyerendszer visszavezetése ennek későbbi, markánsabb példája.

A *2012. évi CLXVII. törvény* a 20. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmáról már explicit módon emlékezetpolitikai normát hoz létre. A szabályozás nóvuma az, hogy nem szűkíti le az önkényuralmi rendszereket, hanem bármelyikhez köthető elnevezés kizárását írja elő cég-, intézmény- és közterületnévként. Ezzel a jogi térben is végrehajtva egy emlékezeti tisztítást.[38] A Magyar Tudományos Akadémia szakvéleményére alapított eljárásrend a történelem(újra) értelmezés részleges delegálását jelenti.

---

[36] Ld. a 188/2010. (XI. 12.) AB határozatot.

[37] Bóka Zsolt: A bíróságok régi-új elnevezései: Kúria és törvényszék. *Jog – Állam – Politika*, 2010/4. 129 − 152. https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1mok/2010/4/B%C3%B3ka.pdf (Utolsó letöltés: 2026. Június 3.; Gaálné Barcs Eszter: A Legfelsőbb Bíróság 1950 után. In: Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei*. Budapest: HVG-ORAC, 2014. 1. kötet, 222−231.

[38] A jogi emlékezet módosuló jogszabályai *a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény*, *a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény*, *a civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról szóló 2011. évi CLXXXI. törvény*, valamint a *Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény*.

Az Alaptörvény negyedik módosításának felhatalmazás nyomán létrejövő *a Nemzeti Emlékezet Bizottságáról szóló 2013. évi CCXLI. törvény* az előzővel szemben azonban kizárólag a kommunista diktatúra állami emlékezetének intézményesítését valósítja meg. A szabályozás célja a történeti feltárás és a társadalmi tudás bővítése, ugyanakkor az objektivitás fogalmának jogi operacionalizálása elméleti vitákat vet fel, különösen a jogorvoslat hiányával összefüggésben.[39]

A *2018. évi LV. törvény* gyülekezési jogi szabályozása a nemzetiszocialista és kommunista rendszerek áldozatainak emlékét védelmező rendelkezéssel kapcsolódik az emlékezetpolitikai normarendszerhez, míg a 2022. évi XXIV. törvény főispáni elnevezés visszaállítása a nosztalgia érzését keltheti a jogkövető állampolgárban. Ezek a jogszabályok együttesen a 2010 utáni jogalkotás azon tendenciáját erősítik, amely a történeti elnevezések és intézményi formák visszavezetésével a nemzeti emlékezet normatív újra rendezését valósítja meg.

5.6 A jogi emlékezet a kulturális örökségvédelem terrénumában

A rendszerváltozást követően az épített emlékezet szabályozásának alapját *a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény* (Kötv.) teremtette meg. A *magyar építészetről szóló 2023. évi C. törvény* (a továbbiakban: Méptv.) átvette a szabályozások jelentős részét. Így jelen tanulmány a Méptv.-ben szereplő releváns fordulatokat vizsgálja. A preambulum szerint a nemzeti kultúra és a történelmi múlt megőrzése a jövő nemzedékek számára közérdek. A törvény értelmező rendelkezései a kulturális örökség körébe sorolják többek között a nemzeti emlékhelyeket és a kiemelt nemzeti emlékhelyeket: a szabályozás emlékezetpolitikai jelentősége abban áll, hogy kizárólag az Országgyűlés jogosult valamely helyszínt ilyen rangra emelni, ezzel a történelmi emlékezet normatív kanonizációját valósítva meg. A kiemelt nemzeti emlékhelyeket a törvény 1. számú melléklete, a nemzeti emlékhelyeket a 2. számú melléklet tartalmazza. Előbbiek 2012 óta az állami vagyon részét képezik, 2013 óta pedig a külön Kiemelt Nemzeti Emlékhely Bizottság óvja. Alacsonyabb szintű védelem illeti meg a „magyar emlékpont"-okat (Méptv. 161. §) [Kötv. 7. § 12. pont], amely olyan helyszínt jelölhet, ahol az egyetemes vagy nemzeti emlékezet szempontjából jelentős személyhez kapcsolódó esemény történt. A szabályozás előírja, hogy az emlékpont ismertetése idegen nyelven is megjelenjen. *A Városliget megújításáról szóló 2013. évi CCXLII. törvény* szintén emlékezetpolitikai jelentőséggel bír, mivel a Városliget „a nemzet emlékezetében betöltött kiemelkedő szerepére" utalva közigazgatási eszközökkel emeli a nemzeti emlékezeti kánon részévé.

A *Nemzeti Kulturális Tanácsról szóló 2019. évi CXXIV. törvény* tovább erősíti a kultúra és az emlékezetpolitika kapcsolatát: a 2. § d) pontja az emlékezetpolitikát

[39] A NEB jogi státuszának elemzése sajnos szétfeszítené a tanulmány kereteit, de mindenképpen utalni szükséges a hatósági jogkörök meglétére.

kulturális ágazatként definiálja. Ez a szabályozás a közös emlékezet identitásképző szerepének törvényi elismeréseként értelmezhető.

Összegzés

A feldolgozott jogszabályok egymáshoz való aránya az alábbiakban mutatható ki. A magyar jogi emlékezetben Szent István dekrétumai óta összesen 153 emlék(ezet) törvény található, ebből 83 a tanulmány vizsgálati fókuszában álló időszakból való. Az 1989-es esztendő előtt jellemzően emléktörvényekkel operál a magyar jogi emlékezet, addig ez az arány teljes mértékben felborul a demokratikus fordulatot követő időben: a 83-ból mindössze 30 minősül emléktörvénynek, a többi emlékezettörvény. Ennek oka az a szembenézési igény és lehetőség, amely posztszocialista államként hazánkra is jellemző volt. A szent istváni útra való visszatalálás, a 20. századi traumákkal való szembenézés, az európai (uniós) kollektív emlékezeti struktúrában való helykeresés is mind-mind azon okok között vannak, amelyek eredményeként ilyen színes lista jellemzi hazánk jogi emlékezetét. A közel kétharmados arány arra utal, hogy ez az igény jóval erőteljesebben került felszínre, mint a példaállító, büszkeséget magában rejtő emléktörvények. A jogalkotási dinamikát tekintve három nagyobb hullám mutatható ki, amikor elválik egymástól az emlék- és emlékezettörvények alkotásának aránya. Az első az átmenet igazságszolgáltatása alatti időszak, amikor a szembenézési igény mindent elsöprő volt. A második az uniós csatlakozás előtti évek időszaka, végezetül pedig a 2010-es esztendőt követő fordulat, amikor hazánk kettős jogi emlékezeti úton folytatta identitáskeresését: a kommunizmus emlékezetének elítélésében és kvázi negligálásában, valamint a magyar történelem áldozati fókuszú példaállításában. A bekövetkezett fordulat pedig ismét új utakat enged sejtetni a jogi emlékezet általi identitásgenerálásban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Balázs Géza: Politikai, nyelvpolitikai játszmák. A hatalom naiv nyelvpolitikája. In: In: Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit (szerk.): *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2016. 299–312., 300.

Bóka Zsolt: A bíróságok régi-új elnevezései: Kúria és törvényszék. *Jog – Állam – Politika*, 2010/4. 129–152. https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1mok/2010/4/B%C3%B3ka.pdf (Utolsó letöltés: 2026. június 3.)

Gaálné Barcs Eszter: A Legfelsőbb Bíróság 1950 után. In: Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei*. Budapest: HVG-ORAC, 2014. 1. kötet, 222–231.

Hódi Sándor: *Miért hazudnak a politikusok?* Ada: Széchenyi István Stratégiakutató Társaság, 2012., hivatkozza Balázs, 2016. 310.

Izsák-Somogyi Katalin: Emlékezettörvények a rendszerváltozást követő Magyarországon. In: Erdős Csaba (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2021*. Budapest:Gondolat Kiadó, 2021. 13–29.

Kahler Frigyes: *Az anyagi kárpótlás és a rendszerváltás, avagy társadalmi várakozás és valóság a vagyoni kárpótlás területén*: forrásgyűjteménnyel. Lakitelek: RETÖRKI könyvek, 2017.

Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában.* I. Swan, 1. Combray, Ford.: Gyergyai Albert. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1970.

Ráth Olivér – Varga Ádám: Gondolatok az információs kárpótlás aktuális kérdéseiről. *Pázmány Law Working Papers*, vol. 8. (2015) 1–16. https://plwp.eu/docs/wp/2015/2015–08_Rath-Varga.pdf (Utolsó letöltés: 2026. június 2.)

Sadurski, Wojciech: *Decommunisation, lustration and constitutional continuity: dilemmas of transitionl justice in Central Europe*. Florence: European University Institute, 2003.

Sárközy Tamás: *Kétharmados túlkormányzás – avagy gólerős csatár a mély talajú pályán*. Budapest: Park Könyvkiadó, 2014. 166.

Smuk Péter: Az önkényuralmi rendszerek jelképei és a használatukat tiltó jogi szankciók rendszere. *In Medias Res*, 2019/2. 230–252.

Szívós Mihály: A szemiotikai elemzés módszere II. A módszer alkalmazása a hatalom jeleinek, képeinek és tereinek kutatásában. In: Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit (szerk.): *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2016. 16.

Szívós Mihály: A szemitoikai elemzés módszere III. A multikulturális folyamatok, interkulturális és transzkulturális jelenségek jeltudományi elemzéséről. In: Balázs Géza – Minya Károly (szerk.): *Multikulturalitás*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság, 2017. 91.

Szűcs P. Julianna: *A rosszközérzet stílusa*. Szombathely: Savaria University Press, 1994.

Varga Csaba: *Transition? To rule of law?: Constitutionalism and transitional justice challenged in Central & Eastern Europe*. Pomáz? Kráter Műhely Egyesület, 2008.

Teitel, Ruti G.: *Transitional justice*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Voigt Vilmos: Egy „multi-kulti”-tudomány: a szemiotika. In: Balázs Géza – Minya Károly (szerk.): *Multikulturalitás*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság, 2017. 7.